

földműves és citerás. Az ő személye is teljességgel ismeretlen, de alighanem rokona lehet annak a „Franciscus Buzas Vyhelinus”-nak, aki kiadványának ajánlását 1524-ben szintén Krakkóból keltezte Homonnai Drugeth Gábornak.⁵⁹ Érdemes itt megemlíteni a krakkói magyar bursával és az egyetemmel kapcsolatos legfontosabb számokat ebből a korból. Eszerint 1473 és 1558 között a magyar bursában éltek száma 823 volt, akik közül 209 szerzett baccalaureatusi és 41 magisteri fokozatot az egyetemen, ahová 1515-ig évente átlagosan 44–56 magyarországi ifjú iratkozott be. Később ez a szám évi 30-ra esett vissza. A hallgatóknak mindössze 38 százaléka volt 1507–1515 között a bursa lakója.⁶⁰ Újhelyi negyedik verse ugyanannak a Ramocsai Benedeknek szól, akit már a bevezetőben prózában üdvözölt.

A kolofon előtt még két rövidebb vers olvasható, amelyeket immár nem Újhelyi, hanem két társa „Valentinus Zegedinus” és „Matheus Kazoni” írt őhöz — szokásos humanista fordulattal — az irigynek „In lividum” címezve. Mindkettőjük a krakkói magyar bursa lakója volt. Szegedi Bálint 1514-ben iratkozott be az egyetemre, ahol mint „Stephanus Pictor” fia 1517 nyarán nyerte el a baccalaureatusi fokozatot.⁶¹ Kászoni Máté már 1504 telén bekerült a bursába, mint „Matheus de Sentmiclos aut Kazon” és „Matheus Pauli de Senthmiklosz” névvel az egyetemre. 1506-ban elnyerte a baccalaureatusi fokozatot, amikor is nevét lengyeles helyesírással „Semnyklosz” formában rögzítették. 1507-ben „Matheus de Kazon aut Zentmiclos” a magyar bursa tanácsosa volt.⁶²

Egyed Ilona

PULSZKY TERÉZIA EMLÉKIRATAI ANGLIÁBAN

„Kis népek nem engedhetik meg maguknak azt a fényűzést, hogy hamis tudatuk legyen a rájuk vonatkozó külföldi véleményekről és ismeretekről.”¹ E gondolat indította Czigány Lóránt arra, hogy feldolgozza a magyar irodalom fogadtatását 1830–1914-ig a viktoriánus Angliában. Ösztönzőnek tartva megállapítását, egy aprócska ponton magam is hozzájárulni kívánok e fényűzés elkerüléséhez. Ehhez elengedhetetlen, hogy világos képünk legyen arról is: a külföldiek milyen utakon, milyen forrásokból szerzik ismereteiket, amelyek alapján aztán véleményt formálnak. Ilyen jellegű vizsgálódásokhoz az 1848–1849-es szabadságharcot követő emigráció bőségesen kínál lehetőséget; nem csupán azért, mert történelmünk folyamán a szabadságharc keltette talán a legnagyobb érdeklődést külföldön Magyarország iránt, hanem mert az emigránsok maguk is jelentősen hozzájárultak a külföldi figyelmének felkeltéséhez és fenntartásához. Az emigráció egyes tagjai politikai működésük mellett publicisztikai és irodalmi tevékenységet is folytattak; erre az anyagi szükség is ösztönözte őket, és néhány esetben a kényszer „igazi termést” hozott. Mikszáth 1909-ben az általa szerkesztett Magyar Regényírók című sorozatban kiadta Pulszky emigrációban írott *A magyar jakobinusok* című regényét. Az előszóban a könyv megjelentetését indokolva írta: „rabmunka: nem a bezárt (de a mi egyre megy), a kizárt magyarok a kenyérért való küzdelmeinek egyik gyümölcse.”² Pulszkytól számos ilyen művet ismerünk, de kevésbé tudott, hogy felesége, Pulszky Terézia is gyarapította a „rabmunkák” sorát: el-

⁵⁹ RMK. III. 262.

⁶⁰ 14. jegyzet Kovács ... 34, 37. és 45.

⁶¹ 10. jegyzet 19. és 86.

⁶² 10. jegyzet 2, 11. és 70.

¹ CZIGÁNY Lóránt, *A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában 1830–1914*. Bp., 1976. 6.

² MIKSZÁTH Kálmán, *Pulszky Ferencz*. In PULSZKY Ferencz, *A magyar jakobinusok*. Bp., 1909. VI.

sősorban emlékiratával, mely németül és angolul 1850-ben,³ magyarul először 1986-ban látott napvilágot.⁴ Nem egyszerűen számbeli gyarapításról, hanem emlékirata esetében, legalábbis Angliában, az emigráció egyik legnagyobb hatású munkájáról volt szó. Éppen ezért, érdemes tüzetesebben megismerni könyve születésének okait, körülményeit, a szerző szándékát, írói eszközeit, s ezek alapján a kötet fogadtatását vizsgálva mérlegre tenni: munkája, mely mint látni fogjuk, a múltat a jövő érdekében, a meggyőzés szándékával idézi fel, célt ért-e, hatott-e az angol közvéleményre, milyen szerepet töltött be a magyar szabadságharc és Magyarország angliai megismertetésében, az angolok magyarsággépének kialakításában. Vagyis elfogadhatjuk-e Kacziány Géza állítását, mely szerint Pulszky Terézia „hazánk ügyének ezzel igazi szolgálatokat tett”.⁵

A Pulszky házaspár a magyar ügyért Angliában

1849. augusztus 17-én a Daily News egy westminsterbeli magyarbarát gyűlésről tudósít, melyen Mr. Wickens, hogy a magyarok ügye melletti hozzászólásának nagyobb nyomatékot adjon, köszönti a jelenlevő Pulszkyt, aki „személyesen küzdött a cár bajnottjai ellen”.⁶ Az angol lapokban ez volt az első híradás arról, hogy az akkor Londonban már jól ismert Pulszky Ferenc felesége is Angliában tartózkodik; s ez volt az első, de korántsem utolsó eset, amikor Pulszky névét és személyét politikai célokhoz kapcsolva használták Angliában. Fél év múlva, 1850 februárjában a parlament egyik ülésén, melynek témája a magyar és az olasz menekültek helyzete volt, Lord Dudley Stuart, aki lelkesen pártfogolt több elnyomás alatt szenvedő európai népet, köztük a magyarokat is,⁷ háborzongató részleteket olvasott föl egy rövidesen kiadásra kerülő kéziratból, annak illesztésére, hogy az osztrák kormány milyen kegyetlenségeket követett, vagy tűrt el a szabadságharc idején a magyarokkal szemben.⁸ Az idézetek Pulszky *Memoirs of a Hungarian Lady* címmel 1850 februárjában megjelent könyvéből származtak. A két esemény együttes említését indokolja, hogy a Mr. Wickens hangsúlyozta személyes részvétel és az események épp ezért hitelesnek tűnő, Lord Dudley Stuart is idézte leírásait avatják sikeres szerzővé Pulszkyt az angol olvasóközönség előtt. Könyve megjelenésének előzményét és hátterét, s annak okát, hogy személye és kézírata eszközként szolgálhatott a magyarság ügye melletti állásfoglalásokhoz, elsősorban férje, Pulszky Ferenc Angliában végzett politikai tevékenységében kell keresni.⁹

Pulszky 1849 júniusában érkezett Angliába; férje már 1848 végén elhagyta Magyarországot, s 1849 februárjában, néhány hetes párizsi tartózkodás után Londonba érkezett. Ma is kérdéses még, hogy Pulszky távozása és külföldön folytatott politikai tevékenysége a kormány, illetve Kossuth megbízása alapján történt-e, vagy csak utólag szerezte meg hozzájárulásukat. Azt a valószínűleg hamis képet, hogy megbízottként működött külföldön,

³ Dolgozatom csak az angol kiadás sorsát követi nyomon. Theresa PULSZKY, *Memoirs of a Hungarian Lady*. London, 1850.

⁴ PULSZKY Terézia, *Egy magyar hölgy emlékiratai*. S. a. r. EGYED Ilona. Ford. HORTOBÁGYI Tibor. Bp., 1986.

⁵ KACZIÁNY Géza, *A magyar memoire-irodalom 1848-1914*. Bp., 1917. 91.

⁶ Daily News 1849. aug. 17. No. 1007.

⁷ KABDEBO, Thomas, *Lord Dudley Stuart and the Hungarian Refugees of 1849*. Bulletin of the Institute of Historical Research Vol. XLIV. No. 110. November 1971. 258-269.

⁸ *Hansard's Parliamentary Debates*. 1850. febr. 7. Vol. CVIII. 484-485.

⁹ Pulszky Ferenc angliai működésének teljes körű feldolgozását nyújtja Kabdebó Tamás monográfiája: KABDEBO, Thomas, *Diplomat in Exile. Francis Pulszky's Political Activities in England, 1849-1860*. New York, 1979.; a kisebb közlemények közül elsősorban HORVÁTH Jenő két tanulmánya ad összefoglalást Pulszky angliai propagandatevékenységéről: *A londoni magyar propaganda-bizottság 1849-ben*. Budapesti Szemle, 1936. júl. 129-153.; *Angliai és a magyar szabadságharc*. Száz 1926. 592-612., 720-738.

elsősorban *Életem és korom* címmel megjelent önéletírásával hagyományozta a szakirodalomra is; s hogy ez az állítás mennyire erősen tartotta magát, szemben a Pulszky-kortársak többségének emlékezetével, arra Horváth Zoltán is utal Telekiről írott könyvében: „Pulszky 1849 január elején érkezik Párizsba Telekihez. Semmi ok sincs elhallgatni — mint eddig majd minden esetben történt —, hogy Pulszky nem a kormány megbízásából ment Párizsba, hanem egyszerűen megszökött az országból.”¹⁰ A szabadságharc utáni politikai emigrációról legutóbb megjelent kötet is csupán bizonytalanságának ad hangot e kérdésben, s az erre vonatkozó irodalmak felsorolására sem vállalkozik.¹¹ Pulszky távozását illetően a legszélesebb körű anyagot Waldapfel Eszter tárta az olvasók elé, aki az adatok birtokában úgy véli, hogy Pulszky illegálisan hagyta el az országot és tartózkodott külföldön, vagyis sem Kossuth, sem a kormány más tagjának engedélyével nem bírt.¹² Véleményét alátámasztja Kossuthnak egy 1861-ben Pulszkyhoz írt levele is, mely kapcsolatuk lazulását és romlását jelzi: „Hanem jó lesz, ha megjegyzed magadnak jól, a mit írtál. 1848 decemberre nem emlékeztettek soha. Erre jöhet idő, midőn emlékeztetni foglak, mert jónak láttad benne balmagyarázatokhoz folyamodni.”¹³ Bővítve a Waldapfel bemutatott dokumentumokat, érdemes felfigyelnünk arra, hogy ezt a levelet Tanárky Gyula, egy semmiképp sem mellékes kiegészítést tartalmazó, más megfogalmazásban idézi naplójában: „De jól megjegyezd magadnak, amit írtál. Jónak láttad balmagyarázatokhoz folyamodni. 1848 végén nehéz körülmények közt elhagytál — soha nem emlékeztettek rá. Erre jöhet idő, hogy emlékeztetni foglak.”¹⁴ (Kiemelés: EI) Kétségeinket Pulszky e levélre január 17-én kelt válasza sem oszlatja el: „Csalatkozol, ha azt hiszed, hogy az 1848 decemberre nézve balmagyarázatokhoz folyamodtam. Én soha nem szóltam róla. Okom sincs kívánni, hogy ezen időszakra a feledség leple vettessék.”¹⁵ Ugyan nem kívánta, mégis, a feledés leple ma is takarja.

Waldapfel véleményéhez csatlakozva, gazdagítsa a homályban maradt képet két, eddig mások által nem említett apró adalék. Az egyik arra adhat példát, hogy miként terjedt Pesten az egyszerű lakosság körében Pulszky távozásának híre. Mátray Gábor zenetudós, lapszerkesztő a szabadságharc idején naplót vezetett, s 1849. január 19-én a következőt jegyezte le: „Pulszky Varsóba, s onnan tovább szökött, t. i. a' Bécsben működött Pulszky Ferencz.”¹⁶ A másik egyszerre, egyazon helyen jelzi, hogy a kortársi visszaemlékezők Pulszkyt ez ügyben kompromittáló megjegyzését ellensúlyozandó, hogyan születnek a megalapozatlan, minden magyarázatot, bizonyítási szándékot nélkülöző védelmező állásfoglalások. Perczel Miklós emigrációs naplójában nagy teret szentel Kossuth amerikai tartózkodásának, s az útra Kossuthot elkísérő Pulszky-pár nem éppen hízelgő bemutatásának: „Pulszkyné a női államtitkár és kissé duenna [sp. társalkodónő] is; mire Kossuthnénak nagy szüksége van; eszes elbizakodott, pénz-göggös, utálatos teremtés. Férje gyáva szökevény, ki báró Eötvös Józseffel elhagyta a hazát a veszély idejében; most Kossuthnak minisztere. Pedig még csak néhány hónap előtt Kutahiában Kossuthné dühösen kifakadt ellene, akasztófára érdemesnek hirdette.”¹⁷ A kötet sajtó alá rendezője nyomban Pulszky védelmére kel, s a „gyáva szökevény” vádat jegyzetben cáfolja: „Angliába Perczel állításával ellentétben — a kormány megbízásából, diplomáciai küldetésben utazott.”¹⁸ A tény

¹⁰ HORVÁTH Zoltán, *Teleki László 1810–1861*. Bp., 1964. I. 244.

¹¹ LUKÁCS Lajos, *Magyar politikai emigráció 1849–1867*. Bp., 1984. 23–24.

¹² WALDAFFEL Eszter, *A független magyar külpolitika 1848–1849*. Bp., 1962. 122–127.

¹³ KOSSUTH Lajos, *Irataim az emigrációból*. Bp., 1881. III. 543–544.

¹⁴ *A Kossuth-emigráció szolgálatában. Tanárky Gyula naplója (1849–1866)*. S. a. r. KOLTAY-KASTNER Jenő. Bp., 1961. 226.

¹⁵ KOSSUTH Lajos, *I. m.* 544.

¹⁶ MÁTRAY Gábor, *Töredék jegyzemények Magyarország történetéből*. OSzK Quart. Hung. 626. 20. fol. (30. old.)

¹⁷ PERCZEL Miklós, *Naplóm az emigrációból. II. Amerikai napló*. S. a. r. ZÁVODSZKY Géza. Bp., 1979. 81.

¹⁸ *Uo.*

tisztázatlansága, hogy szökött-e vagy megbízták, semmiképp sem teszi kétségessé, hogy angliai működésének a szabadságharcos emigráció és a magyar diplomácia történetében, ugyan ellentmondásokkal teli, de jelentős szerep jutott.

Pulszky tehát Londonba érkezett, s „látván azt, hogy ott a magyar ügyre új és kedvező kilátások nyílnak, végleg ott maradt”.¹⁹ Döntését nagymértékben segítette, hogy felesége családjától ajánlólevéllel kezében érkezhetett, s az ajánlás nem kisebb személy családjának szólt, mint Lord Lansdowne,²⁰ kinek feleségével és leányával Teréz asszony már bécsi éveiben is közvetlen barátságban volt. Lord Henry Petty-Fitz-Maurice Lansdowne (1780–1863) Anglia egyik legfontosabb embere a múlt század első felében. 26 éves korában már pénzügyminiszter, később belügyminiszter, majd a Királyi Államtanács elnöke, Viktória királynő bizalmasa. A Királyi Természettudományos Akadémia, a British Museum és a National Gallery kurátora, a Statisztikai Társaság és a Királyi Irodalmi Alap elnöke, és még sorolható tovább egészen a Zoológiai Társaságig. Ezek csupán státusai, melyekhez Pulszky számára is kedvező életforma tartozott, s ebből Pulszky és később családjja is kivette részét; Lansdowne palotájában ugyanis „gyakran találkoztak a tudomány s irodalom bajnokai az államférfiakkal s a magyar arisztokratia tagjaival”.²¹ Nem Pulszky volt az első, aki a magyar ügyet képviselni kívánta Londonban. 1848 novemberében Kossuth Szalay Lászlót Angliába küldte, hogy próbáljon kapcsolatot teremteni az angol kormánnyal, s megnyerni a szabadságharc ügyének. Szalay hivatalos tárgyalásokat akart elérni, de ezen az úton természetesen elutasításra talált, s év végén sikertelenül hagyta el Londont. A magyar kormánynak be kellett látnia, hogy Angliában hivatalos elismerésre nem számíthat, hiszen az egyértelműen ellenkezett volna az ország Ausztriához fűződő érdekeivel. Pulszky világosan látta ezt, „nem volt amatőr a diplomáciai játékokban”, s „értett a fontolva haladás művészetéhez”.²² Esetében ez a „fontolva haladás” azt jelentette, hogy az eleve kudarcra ítélt hivatalos tárgyalások helyett, magánszemélyként, saját kapcsolatai segítségével, a közvéleménynek a kormányra való befolyásában bízva, elsősorban a sajtó megnyerésével próbálkozott. Nyilvánvaló volt, hogy a két lehetséges út közül csak ez hozhatott némi eredményt, mert „ámbr Palmerston, Lord Lansdowne s a whig párt egyéb vezérfiai a legnagyobb előzékenységgel fogadták Pulszky Ferenczet és honfitársait mint magánembereket, azonnal »megmerevedtek« irányukban, mielőtt magyar független kormányt kezdetek emlegetni hazánkfiak. Ők, az angolok csak Ausztriát ismerték, Magyarországot nem, — azaz nem mint külön országot.”²³ A Lansdowne család támogatásán túl tervében tudósként szerzett kapcsolatai is segítettek, hiszen régészként számos befolyásos ismerősre tett szert korábbi utazásai alkalmával.²⁴

Mint később bebizonyosodott, szándéka megfelelt a helyzetnek, de még így sem volt könnyű dolga. Bár Marx állítása, mely szerint „Nincs Európának olyan része, ahol a nép zöme, s kivált a polgárság, annyira nem ismeri saját hazája külpolitikáját, mint Angliában”²⁵ 1861-ben született, de mivel 1861-ben is ugyanaz a Palmerston irányította az ország külügyeit, mint aki 1849-ben, feltehetően ez a korábbi évekre is érvényes lehet. Különösen vonatkozhatott egy olyan ország ügyére, melynél a jelenben folyó eseményekről sem kaptak világos képet, s magáról a magyarságról sem voltak megfelelő ismereteik. A Viktória korabeli periodikákat 1824–1900-ig feldolgozó repertóriumban például 17 magyar tárgyú cikket találtam, de közülük is csak 4 keletkezett 1849 előtt.²⁶ A magyar szabadságharcról Pulszky működése előtt elsősorban Bécsen keresztül szerzett híreket az angol sajtó,

¹⁹ HORVÁTH Jenő, *Az angol-magyar érintkezések utolsó évszázada*. TörtSz 1929. 150.

²⁰ Walter Ágostonné — Douglas Louisához. In WALDAPFEL Eszter, *A forradalom és a szabadságharc levelestára*. III. Bp., 1955. 192–193.

²¹ PULSZKY Ferenc, *Életem és korom*. III. Bp., 1881. 188.

²² SPROXTON, Charles, *Palmerston and the Hungarian Revolution*. Cambridge, 1919. (diss.) 51.

²³ KROFF Lajos, *Anglia és a magyar forradalom*. BpSz 1904. 2.

²⁴ JÁNOSSY Dénes, *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852*. Bp., 1940. I. 40.

²⁵ MARX A londoni Times és Lord Palmerston. Marx és Engels művei 15. 299.

²⁶ *The Wellesley Index to Victorian Periodicals 1824–1900*. Toronto, 1972.

s a bécsi angol követség információi főként a hivatalos *Wiener Zeitung*ból származtak.²⁷ Az esetleges utazásra vállalkozók pedig ebben az időben nem nagyon járhattak sikerrel, mert a beutazást megnehezítették.²⁸ Pulszky megjelenése azonban jelentős változást hozott. Ebben természetesen segítségére volt, hogy Lord Lansdowne révén a „magas társadalmi körök”-kel került szoros kapcsolatba, s rajtuk keresztül ismerkedett meg lapszerkesztőkkel, politikusokkal, akiknek később fontos szerepük volt a magyarok melletti propagandában. Az sem mellékes, hogy bár csak magánszemélyként, s nem a magyar kormány képviselőjeként, Lord Palmerston is fogadta; támogatást ugyan nem ígért, de a találkozás ténye emelhetette Pulszky rangját az angol közvélemény előtt. Pulszky működésének eredményességét többen vitatták, sőt a korabeli magyar sajtóban olyan cikkel is találkozunk, mely szinte azt sugallja: Pulszkynak csak egy szavába került volna..., s Lord Palmerston — Anglia érdekeit félresöpörve — máris az osztrákok ellen indul! E közleményt még nem idézték a Pulszkyról és az emigrációról megjelent irodalomban, pedig hasznos adalék lehet Pulszky emigrációs tevékenysége és a kortársi megítélések vizsgálatához, melyek feltűnően sok, máig tisztázatlan ellentmondást tartalmaznak. „Anglia, sept 24. A Londonban levő magyar emigratió körében tetemes ingerültség uralkodik, mióta köztudomásra jutott, hogy Pulszky kegyelmet kért, s rövid időn visszatérend Ausztriába. Pulszky anyja [anyósa], ki egy idő óta itt mulat, Pulszkynéval együtt, tegnap látogatást tett az osztrák követségnél. Heves fenyegetések- és átkokkal halmozzák el a magyar kormány hajdani politikai ügynökét. Mindenfelől panaszok hallatszanak Pulszkynak, itt tartózkodó honfitársainak sorsa iránt tanúsított teljes részvétlensége fölött, kik közül ő minél többet igyekszik Amerikába szállíttatni. Pulszky föllépése Londonban eleitől fogva olynemű volt, mi nem igen nyervehette meg Palmerston lordot a magyar forradalom részére; holott ez utóbbit könnyen rá lehetett volna venni, hogy Magyarország mellett határozott intézkedést tegyen.”²⁹

Ami bizonyos: Pulszky tevékenysége a korábbi időszakhoz képest 1849 nyarára jelentős eredményeket hozott: fontos barátokat szerzett a magyar ügynek, s tizennégy tekintélyes lap állt rendelkezésükre. A megnyert lapok, köztük a *The Daily News*, a *Morning Advertiser*, a *The Spectator*, a *The Examiner*, a *The Globe* rendszeresen kért vagy fogadott el olyan cikkeket Pulszkyéktól, melyek Magyarországgal (politikai, gazdasági, katonai helyzetével) foglalkoztak. Nyugodtan beszélhetünk Pulszky és barátai esetében hírlapi hadjáratról, mert ebben az időben az angol sajtóba került magyar tárgyú írások közt ritka, amely nem e céltudatos tevékenység eredménye. Gál István nem véletlenül tartja szükségesnek megjegyezni Dickens egyik Kossuthról írt cikke kapcsán: „Nem vitás, hogy nem sugalmazott írás vagy elhelyezett cikk, amely Pulszky propagandairójából szokott az angol sajtóhoz kerülni”,³⁰ s Pulszky sem túloz akkor, amikor az angol sajtóval való jó kapcsolatát hangsúlyozva elmondja, hogy az angolok szerint rajta kívül külföldinek még soha nem sikerült ilyen mértékű „zsurnalisztikai befolyást” nyerni Angliában.³¹ Az elhelyezett cikkek hatását természetesen az otthon történt események (magyar győzelmek) erősítették, s főleg az, hogy az orosz beavatkozás hírére az angol kormánytól is reagálást vártak. Pulszkyéknak is köszönhető, hogy 1849 nyarán Angliában már egymást követik a magyarbarát gyűlések.

Ilyen előzmények után érkezett Pulszkyné 1849 júniusában Angliába: „meggoldozott” sajtó, magyarokkal szimpatizáló társadalmi körök, befolyásos ismerősök fogadták. Walter Teréz a szülői ház révén már évekkorábban is tekintélyes angol ismerősöket mondhatott magáénak. (Lady Morgan neves ír regényíró nő lakásán például Pulszky felesége rajzát fedezte fel, melyet az írónő cseh találkozásuk emlékeként őrzött.)³² Valószínűleg neveltetésének és műveltségének is köszönhető, hogy miként Pulszky írja, ő sem okozott csalódást új környezetének: „Feleségem igen hamar beleélt magát az angol szokásokba,

²⁷ KROPF Lajos, *Anglia és a magyar forradalom*. BpSz 1904. 5.

²⁸ MURRAY, John, *A Handbook for Travellers in Southern Germany*. London, 1855. 487.

²⁹ *Anglia*, szept. 24. Magyar Hírlap 1850. okt. 3.

³⁰ GÁL István, *Dickens és folyóirata Kossuthról és Széchenyiről*. FK 1970. 203.

³¹ PULSZKY Ferenc, *Életem és korom*. I. Bp., 1881. 491.

³² PULSZKY, i. m. 501.

Lansdowne-house-ban és Sir Charles Lyellék-nél mindig szívesen látott vendég volt, s ezek által a társaságba bejutott és kedvessége által ugyanannyi barátot szerzett Magyarországnak a magasabb körökben, mint mi hírlapi cikkek által a népnél.³³ Világos után a körülmények, Pulszky halálos ítélete, vagyonuk elkobzása, az emigráció ténye, az anyagi szükség ennél többre is képessé tették. Megélhetésüket támogatandó Lord Lansdowne hitelt ajánlott Pulszkyknak, de ő ezt jövőjük bizonytalansága miatt nem fogadta el,³⁴ pedig gyermekeik megérkezése után már valóban gondjaik lehetnek. Kászonyi Dániel megjegyzése bizonyítja, hogy a kortársak ezt is másként látták: a magyar emigránsok pénzügyi segélynek elosztása Pulszky feladata volt; Kászonyi azonban nem akart hozzá fordulni, mire „azt mondták barátaim, hogy a nekem járó összeg abban a pillanatban, mikor Angliába értem, azonnal letétbe volt helyezve, és nagyon rosszul teszem, ha Pulszky kezében hagyom, aki jobban él, mint mi valamennyien”.³⁵ Valószínű, hogy ezt az adalékot is az emigránsélet azon sajátosságai közé utalhatjuk, melyekről Herzen úgy véli, igen csak szomorú lapokkal egészítenék ki a londoni emigráció történetét: „Mennyi szenvedés, nélkülözés, mennyi könny ... és mekkora üresség, korlátoltság, szellemi szegénység, megértetlenség, milyen makacsság a veszekedésben, és kicsinyesség a hiúságokban!”³⁶ Pulszky mindenesetre biztosítani kívánta megélhetésüket, s ennek egyik módját az írásban látta: „*tollunkra voltunk utalva, s lázas tevékenységgel dolgoztunk*”.³⁷ Valóban, még a kortársak is, pedig többségüknek nem élvezte bizalmát, „ernyedetlennek” látták a házaspár buzgalmát.³⁸ Az elkövetkező években végzett munkájukat tehát elsősorban anyagi kényszer szülte, de jellegét politikai szándékok határozták meg, s nemcsak publicisztikai, hanem frői működésüket is a propagandatevékenység jegyei jellemzik.

Nem véletlen, hogy 1849 őszén Pulszkykné már a kiadás szándékával saját emlékiratában dolgozik, melyeknek gyűpontjába a szabadságharc eseményeit helyezi. A már említett westminsterbeli meeting is jelezte számukra, hogy a személyesen elszenvedett gyötrelmek, egy szemtanú jelenléte és beszámolója mennyire hatásos agitatív eszközzé válhat; különösen akkor, amikor a fegyverletételt és az azt követő események hírét általános részvét kísérte Angliában. Így természetesen kínálkozott az alkalom, hogy az elsősorban kenyérkereset céljából végzett munka a Pulszky és társai által addig folytatott propagandatevékenységbe illeszkedve egy könyvvel teljesítse ki törekvésüket: az angol olvasóközönség a magyar szabadságharc hiteles történetét olvashassa. A könyvet eredetileg németül írta Pulszkykné, s a német kiadást fordította angolra Francis Newman segítségével.³⁹ Az írás elkezdésének időpontját nem ismerjük pontosan, csak azt, hogy a kézirat az angol kiadás biztos lehetőségéből készült: „Feleségem is hozzákezdett memoárjainak írásához, melyeket Colburne könyvveres száz guineáért vett meg.”⁴⁰ Pulszkyknak egy Toulmin Smith-hez írt levelében 1849. október 19-én már elfoglaltsága miatt kell mentegetnie feleségét, akit nagyon lefoglal a magyar szabadságharcról írandó „Naplójának” kiadása.⁴¹ 1849 telén Tanárky Gyula naplójának állandó pontja Pulszkykné készülő könyve, ugyanis a kiadónak szánt végleges szöveget Tanárky másolta: 1849. nov. 20.: „8-tól 1/2 11-ig reggelizésnek és Barátnénak szentelve: az ő könyve és kellemetlenségek”; 1849. nov. 21.: „1/2 11-től 2-ig Barátné ki-

³³ PULSZKY, *i. m.* 507.

³⁴ PULSZKY, *i. m.* 511.

³⁵ KÁSZONYI Dániel, *Magyarhon négy korszaka*. Bp., 1977. 291.

³⁶ HERZEN, *Emlékezések és elmékedések*. Szemelvények. Bp., 1953. 201.

³⁷ PULSZKY Ferenc, *Életem és korom*. III. Bp., 1881. 65.

³⁸ ÓVÁRI-AVARY Károly, *Báró Mednyánszky Cézár emlékezései és vallomásai az emigrációból*. Bp., 1930. 137.

³⁹ PULSZKY Ferenc, *Életem és korom*. III. Bp., 1881. 65.

⁴⁰ PULSZKY Ferenc, *Életem és korom*. II. Bp., 1881. 17.

⁴¹ Pulszky to Toulmin Smith. London 19. October 1849. Birmingham Public Library Toulmin Smith Collection, 7215, item 133/2. Közli KABDEBO, Thomas, *Diplomat in Exile*. Appendix 2. 148.

dandó könyvének másolása.⁴² 1849. dec. 8.: „Az angol nyelvre nézve ma az másoláson, újságot olvasáson kívül csak egy kis conversatio a' barátnéval szolgált, a' kit délben Coburne könyvkiadóhoz kísértém.”⁴³ Hogy már a kész kéziratot vitték-e, nem tudjuk, bár gyanítható: a befejezés tényét Tanárky lejegyezte volna. A kézirat sorsáról a következő hírt az 1850. február 7-i parlamenti ülésen Lord Dudley Stuart már idézett felolvasása adja; március első napjaiban pedig már az első kritikákat olvashatták a könyvről.

A könyv születésének eddig megismert előzményei és körülményei természetesen eleve meghatározták a szerző szándékát s egyben a megvalósításhoz igénybe veendő írói eszközöket is. Nyilvánvaló, s ezt Pulszky né a dedikációban maga is egyértelművé teszi, hogy könyve az emlékiratírás hagyományainak azon vonulatához tartozik, mely munkákban a szerzők a látott és átélt eseményeket tanúként, azzal a szándékkal örökítik meg, hogy másokat is az általuk képviselt és igaznak vélt ügy mellé állítsanak. Az emlékezés minden esetben kreatív tevékenység, újratemtés, s különösképpen az, ha nem csupán felidézni akar, hanem egyben meggyőzni is. Pulszky né emlékirata jó példa arra is: milyenné válik az emlékezés akkor, amikor valaki a múltat egy bizonyos cél érdekében, tudatosan újratemtve idézi fel. Irodalom vagy történetírás? A kérdés e mű ilyen típusú megközelítésekor is felmerül, a kötet fogadtatásából jelzést kapunk majd arra vonatkozóan is, hogy az emlékirat műfaji hovatarozása mennyire bizonytalan.⁴⁴ A kötet címében szereplő, épp erre utaló „emlékirat” szó használata ugyanis gondot okozott az olvasóknak, sőt egy recenzióban, az emlékiratot egyértelműen az önéletrással azonosítva, egyenesen az olvasók becsapásával vádolják a szerzőt.⁴⁵ E kérdés tisztázását ez esetben a szerző maga könnyítette meg számunkra. Elég például, ha első lépésként csupán az olvasó könyvesbolti attitűdjére gondolva megpróbáljuk végigkövetni az olvasó tájékozódását, s az ezek nyomán születhető esetleges elvárásait.

A kötet címe: *Egy magyar hölgy emlékiratai*. Tudjuk: a bécsi születésű és neveltetésű Pulszky Terézia mindössze két évet töltött Magyarországon. Élete ugyan a férjével, s ezáltal a magyarsággal való teljes azonosulást bizonyítja, sőt személyére vonatkozóan egyik recenziusének megjegyzését is elfogadhatjuk: „Az újonnan áttérték szenvedélyes bigottsága közismert”; mindezen túl azonban a propagandaszándék is azt kívánhatta, hogy az olvasók hitelesen, egy *magyar* hölgy tollából ismerjék meg a szabadságharc eseményeit. A könyv címének elolvasása után az olvasó nyilván a tartalomjegyzékre s valószínűleg a kötet elején olvasható ajánlásra pillanthatott, melyet a köszöntött személy nevének észrevétele után, s rövidege okán feltehetőleg el is olvasott. Ha a cím még egyértelműen csak önéletrajzi jelleget sugallhatott is, a tartalomjegyzék már gyanút kellett, hogy keltsen. Abban ugyanis először egy 135 oldalas történeti bevezetővel kellett találkoznia, melyet nem is a borítón feltüntetett szerző, hanem Pulszky Ferenc írt, s ilyen címekekkel tagolt: Magyarország története az Árpád-házi királyok alatt, Magyarország a Habsburgok uralkodása idején stb. Ezután ugyan már Pulszky né visszaemlékezései következnek: Első benyomásaim Magyarországról, Jellacic inváziója, A téli hadjárat stb., végül 85 oldalnyi Függelék uralkodói kiáltvány szövegét, Klapka levelét Haynauhoz és más hasonló dokumentumokat ígérve. Majd következik a szíves hangú dedikáció, mely nem akárkihez szól: Lord Lansdowne feleségéhez. Baráti kapcsolatuk ugyan önmagában is indokolja ezt a gestust, némi tudatosságot mégis gyaníthatunk, hiszen Lord Lansdowne Anglia egyik „alól és felül, a népnél és az udvarnál”⁴⁶ egyaránt népszerű, legfontosabb embere, s felesége sem volt akárki: Louisa Emma (1785–1851), Ilchester második grófjának leánya egy évig Viktória királynő első palotahölgyeként élvezhette az uralkodó bizalmát. A Lands-

⁴² A *Kossuth-emigráció szolgálatában. Tanárky Gyula naplója (1849–1866.)*. S. a. r. KOLTAY-KASTNER Jenő. Bp., 1961. 418.

⁴³ TANÁRKY Gyula naplója. Tanárky Gyula irathagyatéka. OL R 195. 1. cs. 2. tétel. (A december 8-i bejegyzés nem szerepel a Koltay-Kastner-féle kiadásban.)

⁴⁴ CUSHING, George, *Történelem vagy irodalom?* Lit 1984–2. 176–185.

⁴⁵ The Times 1850. 04. 05.

⁴⁶ PULSZKY Ferenc, *Életem és korom*. III. Bp., 1881. 188.

downe házaspár figyelmének, támogatásának elnyerése megkönnyíthette az utat az angol olvasóközönség kegyeihez. A dedikációban a meleg hangú köszöntés, s a befogadó Anglia iránt kifejezett hála szavai mellett ott olvashatjuk a szerző határozott céljának megfogalmazását: „Bár politikába magam sosem avatkoztam, mégis kötelességemnek tekintem, hogy egyszerű számvetést készítsék mindarról, amit láttam s hallottam. Talán e szerény beszámoló segíthet helyesbíteni a Magyarországról külföldön terjedő hibás nézeteket.” A gondolat ismerős, Pulszky és barátai sajtóhadjáratának hangjai csengenek vissza, bizonyítva, hogy a könyv úgymond folytatója az általuk elindított folyamatnak. S hogy az olvasónak kétsége se legyen abban, hogy hiteles és igaz történetet olvas majd, a szerző Lansdowne márkinén keresztül is megerősíti: „Az itt következő lapokon természetesen nem vállalkozhatom az Európa szeme előtt végbement történelmet új vagy meghökkenítő nézőpontból bemutatni; minden bizonnyal Méltóságos asszonyom kihallja az igazság szavát, még ha ezt nehézkesen egy olyan nyelven mondom is, mely nyelv sokkal inkább bírja csodálatomat, mint tollamat.”⁴⁷ Hibás nézetek? Az igazság szava? A szerző nem sejtet, hanem szinte pontosan eligazít. A cím még ugyan az emlékirat személyes jellegét, az önéletrírói szándékot hangsúlyozhatja, a tartalomjegyzék, az ajánlás és bizonyos formai megoldások (pl. a lapalji jegyzetek) már egyértelműbben az események megörökítésére, a történetírói megközelítésre utalnak. A két törekvés egyensúlya létrejön-e a megírás során? Valószínűleg Pulszky számára ennek megteremtése jelenthette a legnehezebb feladatot. Ő is tudhatta ugyanis: e műfajban önéletríró és történetíró szerencsés találkozása magában hordhatja a siker lehetőségét.

Ha tehát valaki mindezek után kedvet kapott az olvasáshoz, mit talált a könyvben? Az olvasó olyan emlékezés folyamatát kísérhette figyelemmel, mely politikai, meggyőzési szándékkal alakítja a múltat. Ez a törekvés a szöveg olvasásakor nyilvánvalóan, a mű szinte minden részletében kiütközik. Az első három fejezetben mindenesetre még többnyire a személyes megközelítés dominál, épp ezért itt érzékelhetjük legjobban, milyen lehetőségek rejtettek írói képességeiben, s talán vesztek el könyvének írása közben. Miközben Magyarországgal kapcsolatos első ismereteiről, benyomásairól számol be, az úrnapi körmenet, az *Augsburg Gazette* és a Védegylet között szerencsére két bekezdést férjével való megismerkedésének is szentel. Ezt már csak azért is indokolt hosszabban felidézni, mert a szerző sorsát alapvetően mégiscsak Pulszky Ferenc sorsa határozta meg; nélküle a bécsi arisztokrata nő bizonyára nem magyar hölgyként írt volna emlékiratot. A történet úgy kezdődött, hogy a gondos nevelésben részesült, a bécsi lányok közt kiemelkedően műveltnek számító lány, Walter Terézia, az augsburgi *Allgemeine Zeitungban* érdeklődéssel olvasgatta a magyar Védegylettel foglalkozó írásokat, amikor is: „egy úriember anyám engedélyét kérve az említett újságcikkek magyar szerzőjét házukba vezette. »Szenvedélyes magyar barátom durva öltözetét, kérem, nézzék majd el« — mondta mentegetőzve a férfi. Vajon valóban létezik olyan magyar, aki ennyire jól ír németül, s egyben ennyire fanatikus magyar is? — vetődött fel bennem. Minthogy tökéletes stílusban ír, minden bizonnyal nem lehet túlságosan fiatal, hiszen nem anyanyelve a német, s feltehetően hóbortos alkat is, ha ilyen különös elképzelések éltetik. A képzeletem szülte egyén természetesen öregedő, vad külsejű, pergamenbőrű volt, s patrióta öltözetében leginkább egy medvére emlékeztetett. Ez az alak még csak nem is hasonlított ahhoz az életerős, kicsattanóan egészséges eredetihez, aki hamarosan frakkban jelent meg előttem, s öltözékét még az is megirigyelhette volna, aki a legújabb francia módit követi. Néhány hónap elteltével ez az úriember lett a férjem.”⁴⁸ Házasságukról, s Pulszky Ferencről mint férjről sokkal többet a kötet végéig sem tudunk meg. Mindenesetre, hogy kedvet csináljon új, választott hazájához, leírja első utazását Magyarországra, melyet férjével Bécsből Pestig gőzhajón tettek meg. Pontosabban nem is utazását, útiélményeit írja le, hanem mindazt, amit az út során, a Duna két partján lát megtölti a magyar történelemmel; minden helységhez, közhöz, nyilván Pulszky ismeretei alapján, történet fűződik, s mire Pestre érünk, Attila, Bocskai, Károly Róbert,

⁴⁷ PULSZKY Terézia, *Egy magyar hölgy emlékiratai*. Bp., 1986. 5–6.

⁴⁸ PULSZKY Terézia, *I. m.* 12–13.

Hunyadi László stb. már ismerősökké válnak, s a magyar történelem folyama hömpölyög előttünk. Szécsényi birtokuk bemutatásakor sem életformájuk, családjuk a főszereplő. Ez a helyszín is inkább apropóként szolgál arra, hogy egy vidéki birtok gazdálkodását, a magyar parasztok életmódját bemutassa. A „Vidéki élet Magyarországon” fejezetcímmel utal is arra, hogy általános jelenséget kíván az olvasók elé tárni, s ezt a célt szolgálják a nyilván férjétől hallott mesék, mondák, történetek, külön arisztokraták szokásainak leírása, egy szüret és egy megyei választás bemutatása. Ezekben a még viszonylag személyesnek mondható fejezetekben sem az önfeledt emlékezés sodor el bennünket, hanem a céltudatos szövegformálásban megnyilvánuló erőfeszítés, amellyel egyrészt bizonyítani kívánja, hogy ő maga is jó cserét csinált, amikor bécsi születésű arisztokrataként Magyarországot választotta; másrészt pedig az a szándék, hogy mire a szabadságharc történetéhez ér az olvasó, már egyértelműen szimpátiát érezzen a magyarok iránt.

A könyv lapjain 1848 tavaszától a szerző szinte végképp eltűnik a szemünk elől a bécsi forradalom, majd pedig a szabadságharc forgatagában, s igazán személyes élményeit, Angliába menekülésének történetét csak egy fejezet erejéig osztja meg olvasóival. Ettől kezdve helyét ugyanis, jórészt a férjétől szerzett információk alapján, a politikai, hadi események, politikusok, katonák, hősök és hős-, illetve rémtettek foglalják el idézetekkel, lapalji jegyzetekkel tarkított beszámolójában. Meggyőzésre törekvése mind egyértelműbbé válik, a szöveg felépítésében és a megválasztott nyelvi eszközökben is érezzük az egyetlen célnak való alárendelést: az „igazság szava” uralkodik a legapróbb részleteken is. Ha az első fejezetek olvasásakor vélhetően még csak rokonszenvet sikerült ébresztenie, a szabadságharc bemutatásával már valószínűleg elérte: az olvasó az elbukottal érzett. A vég, az összeomlás, már nem személyes élménye, de Angliában is a haza sorsa, jövője nyugtalanítja: „Magyarországon most halotti csönd uralkodik. Vajon ez a temetők nyugodt csendje, vagy a vihar előtti veszterhes csönd?”

Pulszkyné emlékiratainak fogadtatása

Az *Egy magyar hölgy emlékiratainak* olvasását befejezve foglalkoztatták-e az angol olvasót is a könyv utolsó mondataként leírt kérdések, nem tudhatjuk; sőt azt sem, hogy elhitte-e Pulszky Teréziának: ilyen volt a magyar szabadságharc. Ha azonban a szerző közvetlenül is kinyilatkoztatott célját a korabeli sajtóban megjelent kritikákkal szembe-
sítjük, valamilyen képet mégiscsak nyerhetünk a könyv fogadtatásáról, s a fogadtatás részleges ismeretében arról, hogy vállalt feladatát teljesítette-e az emlékirat. A könyvről megjelent írások száma ugyan soknak tűnik, a húszat is meghaladja, de e számszerűség alapján véleményt alkotni veszélyes, következtetéseinkkel óvatosan kell bánnunk: figyelembe kell vennünk néhány, a kötet fogadtatását jelentősen befolyásoló körülményt. Az emlékirat megjelenését Pulszky széles körű, eredményesnek mondható sajtótevékenysége előzte meg, s kapcsolatai a sajtóval szorosra fonódtak; a szabadságharc idején és az azt követő időszakban Magyarország mindennapos beszédtemává vált Angliában is,⁴⁹ tehát az angolok érdeklődése ez időben folyamatosnak tekinthető. Fontos tény még, hogy Pulszkyné munkája volt Angliában az első,⁵⁰ könyvben kiadott személyes beszámoló a szabadságharcról, melyet aztán számos követett, de ily módon elsősége miatt is fokozott figyelem kísérte. A fogadtatás vizsgálatakor a könyvet ténylegesen olvasók számát és véleményét illetően a megjelent ismertetések, kritikák számából semmiféle következtetést nem vonhatunk le, hanem be kell érniünk egy olyan hiányos képpel, mely csak azt bizonyítja, hogy a kötet figyelmet keltett; tartalmuk alapján pedig csupán számba vehetjük: a sajtó milyen állásfoglalást *közvetített* — természetesen az egyes lapok saját pártállásuknak, színvonaluknak, arculatuknak, olvasórétegüknek megfelelően — olvasói felé. Pulszkyné

⁴⁹ CZIGÁNY Lóránt, *A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában 1830–1914*. Bp., 1976. 103.

⁵⁰ Bentley's Miscellany 1850. Vol. XXVIII. 195.

könyvről írt többek között a *The Times*, a *The Globe*, az *Edinburgh Review*, a *Morning Advertiser*, a *The Eclectic Review*, a *Morning Chronicle*, a *Parlour Magazin*, a *The Daily News*, a *The Standard of Freedom*, a *British Quarterly Review*, a *The Morning Post*, a *The Observer*, a *The Athenaeum*, a *Fraser's Magazin*, a *The Examiner*, a *Bentley's Miscellany*. Egy részük csak ismertetésre vállalkozott, s főként a könyvből vett idézetekkel próbált érdeklődést keltetni. Közülük tüzetes megismerésre csupán azok érdemesek, amelyek ennél többet nyújtottak.

Tudjuk, Pulszky né a múltat a jövő érdekében, a meggyőzés szándékával idézi fel; elsődleges célja volt: személyes tanúságával hitelesítve előadni a szabadságharc történetét, s ezzel együtt megismertetni az angol olvasókat a magyar történelemmel, társadalommal, szokásokkal, hagyományokkal oly módon, hogy mindez élvezetes olvasmányként találva, az angol közvéleményt a magyarok ügye mellé állítsa. Vagyis, történetírást és éleletírást ötvöző emlékiratát olvasva, az angol olvasó csak azt gondolhassa: a magyarok szabadságharca jogos volt, igaz ügyet szolgáltak az osztrákokkal szemben. Kiváló nemzet — remek olvasmány. Épp ezért, e szándékot is figyelembe véve, a recenziók vizsgálatának fókuszába a következő kérdések kerültek: a kritikusok miként olvasták könyvét: irodalmi műként avagy propagandairatként; mennyiben győzte meg őket a mű, mennyiben nyerte meg őket a magyar ügynek, vagyis állást foglalnak-e a szabadságharc jogosságával szemben, s véleményt nyilvánítanak-e az osztrákokkal szemben; tárgyilagosnak vagy elfogultnak tartják-e a szerzőt; nyelvről, stílusról mondanak-e véleményt.

Több ok is van arra, hogy a korabeli lapok sorát a *The Times* nyissa meg. Elegendő lenne ugyan az is, hogy a *Times*-t abban az időben is Anglia mértékadó lapjának tekintették,⁵¹ de a tárgyhoz közelebb eső tényezők is erre ösztönöznek. Ha Robert Lowe túloz is, amikor azt mondja, hogy „Az angol nép úgy vesz részt saját országa kormányzásában, hogy olvassa a »Times« nevű újságot”,⁵² véleménye minden túlzásával együtt is jól példázza a sajtó és a közvélemény viszonyát; s egészen bizonyos: a *The Times* hatásával mindig számolni kellett. Könyvünk esetében már csak azért is, mert a lap minden tekintetben Anglia hivatalos külpolitikáját képviselte, sőt Marx szerint annyira összefonódott a Lord Palmerston képviselte politikával, hogy dolga: „a közvéleményt előkészítse arra, amit Palmerston tenni készül, és rávegye, hogy belenyugodjék abba, amit Palmerston már tett.”⁵³ S mivel Anglia európai érdekei lehetetlenné tették, hogy Magyarország tényleges támogatásra számíthasson, a *The Times* az ország külpolitikájának megfelelően ebben az időben az osztrákok mellett állt;⁵⁴ tehát e lap esetében nem lehetett kérdéses: recenziójában a magyar szabadságharc pártfogóra talál-e. Bár a lapok közül a *Morning Chronicle* is „magyarifaló” jelzést kapott, elsősorban mégis, mint ezt Kropf Lajos is megerősíti, a szabadságharc ellenségeként a *The Times* került a magyar köztudatba: „Már több ízben volt alkalmam kimutatni e folyóiratban, hogy mennyire előntötte az epe a *Times* szerkesztőségét a magyar szabadságharc idejében és az ezt követő években. Folyvást égig magasztalták ott, ápolták a magyar vérben gázoló »apai kormányt« és gyalázták népünket.”⁵⁵

Mit mondott tehát a könyvről az uralkodó külpolitikát képviselő, legjelentősebb, legnagyobb hatású napilap,⁵⁶ melynek olvasói többségükben politikailag konzervatív, iskolázott közép- és felsőosztálybeliek voltak?⁵⁷ Az eddig elmondottak alapján is nyilvánvaló, hogy a *The Times*-től inkább a kötet elutasítását lehetett várni, recenziója azonban bizonyára figyelembe vette a részvételjes közhangulatot, s elhárította a kötettel szembeni nyílt

⁵¹ MARX, *A londoni Times és Lord Palmerston. Marx és Engels Művei*. 15. k. 300.

⁵² MARX, *i. m.* 299.

⁵³ MARX, *i. m.* 300.

⁵⁴ *The History of the Times*. London, 1939. II. vol. 1841-1884. 157.

⁵⁵ KROPF Lajos, *A magyar forradalom és a Times*. Bpsz 1906. 126. k. CCCLII. sz. 1.

⁵⁶ *The Times* 1850. 04. 05.

⁵⁷ Az olvasói kör összetételére vonatkozó adatokat itt és a továbbiakban is Alvar Ellegard tanulmányából vettem át: *The Readership of the Mid-Victorian Britain*. Göteborgs Universitets Arsskrift. Vol. LXIII. No 3, Göteborg 1957.

politikai állásfoglalást: „Most nem bocsátkozunk politikai vitába szép száműzöttünkkel.” Írását inkább a szerző kínálta remeknek ígérkező, de hibásan megvalósult lehetőség bírálata építi. A cikkíró elsősorban becsapottnak érzi magát és az olvasókat: „Madame Pulszky szerintünk nem teljesítette azt, amit ígért. Élete történetével kecsgetett bennünket, ami nem bizonyulna érdektelennek számunkra, de ehelyett a legutóbbi magyar háború történetét adja (1848 első felétől kezdve 1849 utóján végezve), amiből nekünk már több mint elégünk van.” Helyteleníti, hogy Pulszky szakszerű munkája helyett felesége könyvét kell olvasnia, mert úgy véli, e tárgyban politikai értekezésekre lett volna szükség, s ezt egy nő emlékiratai semmiképp sem helyettesíthetik. Ugyanakkor Pulszkynek előtt mégis csak nagy lehetőség állt, mulasztása óriási: a szabadságharc felkeltette az angolok érdeklődését Magyarország iránt, de a hírek csak a politikai kíváncsiságot elégítették ki, míg a magyar társadalom életéről nem tudhattak meg többet. Pulszkynek épp a *létező* igények kielégítését szalasztotta el: „Nem gondolhatunk el az angol közönség ízlésének jelen pillanatban jobban megfelelő munkát, mint egy, a magyar életről szóló beszámólót olyan hölgy tollából, aki rátermett a feladatára.” A magyar tűzhely és a magyar otthon érdemes a megtekintésre, és senkinek a ceruzája nem rajzolhatta volna tetszetősebben elének ezeknek a képeit, mint egy tehetséges nőé.” A szándék, hogy az angolok rokonszenvét elnyerje, könnyen fölismerhető lett volna, a célhoz vezető utat a szerző azonban nem találta meg; a recenzius Pulszkynek tanácsadóit hibáztatja ezért, utalva arra, hogy a könyv egy propaganda része. Tévedésük szerinte a következőkön alapult: „Miközben az angolok rokonszenvét akarják elnyerni, teljesen tudatlanok abban a tekintetben, hogy az angol szíveket mi melegíti fel együttérzésre.” A hadiesemények és a magyarokat ért igaztalanságok bemutatásakor pedig nehezményezi, hogy kevesebbet mutatnak meg a magyarok nemzeti erényeiből, „mint amennyi gyalázatot szórnak arra a kormányzatra, amelynek a felkelés megadta magát”. Sokkal jobb lett volna, erősíti meg ismét, ha Pulszkynek a magyar társadalmi életet, s a magyarok „otthoni” életének olyan részleteit mutatta volna be, „amelyek soha nem tévesztik el hatásukat egy olyan társadalomra, amelynél az otthon tisztelte a vallásnak egy második formáját”. Mindehhez Pulszkynek képességei, körülményei kedvező alkalmat kínáltak, hiszen művelt, jó megfigyelőképességgel rendelkező, ügyes, világosan író asszony, s férje birtokán sokféle emberrel, a társadalom különböző rétegeivel megismerkedve rengeteg tapasztalatot szerezhetett a magyar társadalom életéről. A recenzius bosszankodva kérdez: „Miért nem szemlélhetjük őket kedvünkre? Miért vagyunk ahelyett, hogy kedvünkre való és tanulással látogatást tennénk a magyarok földjére, még egyszer keresztülirángatva, ha akarjuk, ha nem, annak a vadállati megszárulásnak minden jelenetén, amelyet már elég részletességgel leírt tollával »saját tudósítónk«.” Mint nő alkalmasabb lett volna az előbbi feladatára, véli a bíráló, mert a nők kevésbé tudnak tárgyilagosak maradni, még ha nemzeti viszályokról van is szó, de közülük erre Pulszkynek különösen alkalmatlannak tartja: „Az újonnan áttértek szenvedélyes bigottsága közismert.” Majd idéze a könyvében leírtakat, bemutatja röviden az „áttérésig” vezető utat, s a magánembernek végül is megadja a felmentést: „Meglepődhetünk-e, hogy míg annak előtte vadonnak gondolta Magyarországot, lakóit pedig megannyi vad orsonnak, addig most az előbbi Paradicsom-má formálja át, az utóbbiakat pedig nem tudja félisteneknél alacsonyabb rendűekként elképzelni! Elítélhetjük-e őt azért, mert női lelkéhez híven férje oldalára állt át, és bátran védelmére kelt férje szülőföldjének? Ezt nem tesszük. Akkor kellene elítélnünk őt, ha másként cselekszik.”

Am mielőtt az olvasót is magával ragadná a szenvedélyes feleség, a recenzius óvatosságra intve kellő distanciát teremt a női érzelmek és a politika között: „A feleségek legjobbját megilletik jókívánságaink és tapsunk, de maga a lovagiasság tiltja, hogy erőszakot kövessünk el az igazságosság és az igazság ellen.” A vita tudatos elkerülését kinyilvánítva nem mulasztja el szavahihetőségét épp az előbbieket miatt kétségbe vonni: „Ha elhisszük neki, amit mond, akkor a magyarok a világ mintáemberei, az osztrákok, a horvátok, a szerbek és a nagy család többi tagjai az erény, a szabadság és az igazság eltiprására szabadon engedett démonok.” Nyílt politikai állásfoglalás tehát nehezen érhető tetten e szövegben, a *The Times*-nak nem volt szüksége arra, hogy e könyv recenziálását használja fel politikai nézeteinek kifejtésére a magyar szabadságharc ügyében. Lényegesebbnek tartja,

hogy feltárja olvasói előtt: ha kezükbe veszik Pulszky né könyvét, ne számítsanak a szabadságharc hiteles történetére, hanem egy jó tollú, férjét mindenben támogató, elfogult asszony írását olvashatják csupán, s a várt önéletírás és színes társadalomrajz helyett egy propagandairattal kell beérniük.

A „magyarfaló” hírében álló *Morning Chronicle*⁵⁸ még határozottabban elzárkózik a politikai megközelítéstől, s ez egyben azt is jelentheti, hogy olvasói felé semmiképp sem a szerző szándékának megfelelőe közvetíti a művet. „Most nem fogjuk megvitatni, hogy a mű politikailag helyes vagy helytelen-e.” Mint a *Times* esetében, erre a lapnak nincs is szüksége: „A *Morning Chronicle* túl gyakran és túl egyenesen kifejezte már nézetét ahhoz, hogy bármilyen félreértés keletkezhetne mostani hallgatóságából.” Irodalmi műként kívánja értékelni, de politikai viszonyulását, legalább egy fél mondatban, nem rejti véka alá: „A könyv most úgy van előttünk egyszerűen mint irodalmi alkotás, egy nyájas és tehetséges hölgy műve, és nem akarjuk tollunkat a vizsaly epéjével megtölteni, amikor csak csodálatunkkal és tiszteletünkkel adózhatunk a szerzőnek.” A recenzius úgy véli, Pulszky né, szerencsétlen sorsa miatt, számíthat az angolok részvételére és vendégszeretetére is, s ennek a maga részéről legjobb kifejezését abban látja, hogy „hallgatunk ott, ahol egyébként eltévelyen beszélnek”. Ezért enyhe elbírálásban részesíti a művet, s értékelés helyett, idézve belőle, túláradó, ámde semmitmondó dicsérrel ajánlja az olvasónak figyelmébe. Tárgyát röviden összefoglalva („Madame Pulszky különféle vidám anekdotákat mesél el a szokásokról, a társadalmi érintkezés módjairól, az életfűpusokról és az elmúlt történelemről”), nem emeli magasra mércéjét, s kissé lekezelően összegzi a várható fogadtatás indítékát: „Mindez bőségesen ki fogja elégíteni azokat, akik vonzó szerzőnők segítségével akarnak unalmukból kilábalni.” Erre jók Pulszky né élelírásai, érzelemmegnyilvánulásai, művészi képei, női jellegzetességei. Hogy ez a könyv más szándékkal született? Ezt a kérdést jobb kerülni, olvasható ki a szövegből, mert a dicséret helyét esetleg valóban más indulatok foglalják el.

A *The Standard of Freedom*⁵⁹ esetében a könyv céljainak megfelelő hatást ért el: lelkes írást olvashatunk a magyarok mellett. A recenzius Pulszky né memoárjait felkavaróbbnak és megdöbentőbbnek tartja bármilyen regénynél, s a kötet gördülékeny stílusát, nyelvét méltatva egy külföldinek ritkán kijáró dicsérrel illeti a mű megformálását: „A mű, egészében, még angolságában is kiemelkedő képességekre vall.” Kiváló angolsága mellett a szerző legfőbb erényének tárgyilagosságát tartja: „Megdöbentő, hogy milyen elfogulatlanul szól olyan személyekről és eseményekről, amelyek megérdemlik minden jószándékú embertől a legszigorúbb ítéletet, és amelyeket valószínűleg nincs az a magyar, aki ne mély és természetes haraggal szemlélne.” S mi az, amit nem lehet indulatok nélkül szemlélni a bíráló szerint? Az alábbi idézeteket olvasva úgy tűnik, hogy a *The Standard of Freedom* cikkírója messze túlszárnyalta írásában azokat az elképzeléseket, amelyekre Pulszky né a könyv kapcsán számíthatott: „Ausztria magatartása a nemes Magyarországgal szemben olyan kegyetlen, és, ami saját nagyságát illeti, olyan önpusztító, hogy a legegyszerűbb szavak a legmegfelelőbbek ezzel kapcsolatban.” „Ha azt állítjuk, hogy kormánya [Ausztria] kegyetlen, becsstelen, kerékkötő és szűkagú, csak azt mondjuk ezzel, hogy úgy került az események sodrába, hogy képtelen volt levonni belőlük az igazi tanulságot, és hogy miatlatt más nemzetek — abban az arányban, ahogy bevezették a szabadság intézményeit — erőben és társadalmi boldogságban gyarapodtak, Ausztria túl idióta volt ahhoz, hogy érzékelje, vagy hogy felfogja ezt.” Ezzel szemben a magyarokra, „Magyarországra, amely telve van daliás erővel, természeti kincsekkel, az intelligencia és a politikai érdeklődés kiterjesztésére való hajlammal, fényesebb jövő vár a jelenlegi szerencsétlenségek dacára is”. Irigylésre méltó álláspont lehetett ez akkoriban, jó lenne tudni, akadt-e még valaki, akivel a recenzius megoszthatta e véleményét. Mint olvastuk, Pulszky né, a bírált propagandakötet szerzője halotti csöndről beszél, de van olvasója, aki már a fényes jövőt festi a magyar nemzet elé. Honnan e remény? Erre is választ kapunk: „Ebben a pillanatban

⁵⁸ *Morning Chronicle* 1850. 03. 30.

⁵⁹ *The Standard of Freedom* 1850. 03. 23.

ki az, aki ne lenne ezerszer szívesebben magyar, mint osztrák? Mennyivel több reményt táplálhat még a számfűzött magyar hazafi is szomorúsága közepette, ha nemzete sorsáról gondolkodik, mint az osztrák gondolkodó ember, ha a saját nemzetére vonatkozó jósjeleket szemléli! Az első esetben az ország vérzik, de él, a másik esetben a test vértelen, élettelen, és mérgező, visszataszító romlásba sülyedt.” A hatást bizonyára így képzeltek Pulszkyék.

A *The Morning Post*⁶⁰ az angol arisztokrácia divatos napilapja volt akkoriban, s olvasói, akik többségükben tory pártiak voltak, jobban érdeklődtek a társadalmi kérdések, mint az irodalom iránt. A recensens, talán az olvasókör igényeinek is megfelelően, visszafogott hangvétellű írásban ajánlja az olvasók figyelmébe a könyvet. Részletes politikai mérlegeléstől eltekintve foglal állást a magyarok ügye mellett, s szimpátiáját egyértelműen kinyilvánítja: „A magyar néppel való együttérzés igazságos és értékes. Bármilyen véleményem legyen is valaki arról, hogy mennyire voltak bölcsek, becsületesek vagy hazafiak néhányan a magyarok vezetői közül az osztrákokkal vívott legutóbbi küzdelemben, az az ügy, amelyért a nemzet felkelt, épp annyira, mint a szenvedések, amelyeket kiállt, megérdemlik, és meg is kapták az érték járó tiszteletet és rokonszenvet.” S amire Pulszky az ajánlásban hivatkozik, hogy külföldön „hibás nézetek” terjednek Magyarországról, azt a bíráló is megerősíti, s ezzel a kötet megjelenésének fontosságát erőteljesen hangsúlyozza. Szerinte ugyanis „a magyar történelemre és dolgokra vonatkozó tudatlanság, amely eluralkodott ezen az országon, a legutóbbi háború kezdetekor, annyira jelentős volt, hogy sok, általában jól informált személy úgy tekintett Magyarország különálló és független alkotmányára, mint egy mesére vagy egy álomra”. Ilyen nézőpontból nem csoda, hogy ha a magyarok szabadságharcára úgy gondolnak „mint lázadó alattvalók forradalmi és köztársaságpárti felkelésére, akiket a párizsiak példája készítetett rövid életű cselekvésre”. Ezért is fontos tehát Pulszky könyve, hozzájárulhat ugyanis a tévhitek eloszlatásához, különösen így, hogy személyes érdekeltisége és sorsa ellenére is „tárgyilagos és pártatlan”. Vagyis a recensens hiteles forrásnak tekinti. Mindebből következik egyértelműen pozitív ítélete: „Minden regényes bájuk mellett a köteteknek megvan a maguk mélyebb történelmi értékük.” Ugyanakkor azon kétségének is hangot ad, hogy bár Pulszky emlékiratai részletesen megvilágítják a szabadságharc eseményeit s a benne szereplő személyeket, az eddigi ismeretek után nem valószínű, hogy az itt leírt tények nagymértékben befolyásolnák a közvéleményt. Ezért a szerző igazi érdeme mégiscsak az, hogy élvezetes olvasmányt kínál az olvasóknak: „Mivel tele vannak meghitt történetekkel, történelmi visszaemlékezésekkel és mondákkal, mivel egymást követik bennük az érdekes kalandok, és bővelkednek a társadalmi és földrajzi leírásokban, az Egy magyar hölgy emlékiratai az olvasók minden rétege számára vonzóak lehetnek, teljesen függetlenül a legutóbbi fontos eseményektől, amelyekről világos és összefüggő beszámolót nyújtanak.” Pulszky történelmi bevezetője „azért íródott, hogy tanulmányozzák, a hölgy műve pedig azért, hogy élvezzék”. S a szerzőt képességei alkalmassá teszik erre a feladatra, mert „bőven rendelkezik a nők pletykakészségével, és amit el kell mondania, azt a legkellemesebb módon mondja el”.

Míg a *The Morning Post*ot elsősorban a felsőosztálybeliek olvasták, a *Morning Advertiser*⁶¹ olvasói köre az alsó és középosztálybeli kevésbé iskolázott emberekből tevődött össze. Az arisztokrácia lapjával ugyanakkor közös a rokonszenv, mellyel Pulszky kötetét fogadja a lap. Ez az egyik olyan cikk, mely emlékeztet Lord Dudley Stuart parlamenti beszédére, melyben e könyvből idézett, s a recensens szerint az olvasói érdeklődés felcsigázásában nem kis szerepe volt. A felfokozott figyelem nem alaptalan, mert „a mű tartalma teljességgel igazolni fogja és ki fogja elégíteni a várakozásait nemcsak azoknak, akik mélyen együttérzenek a magyarok ügyével, hanem azoknak is, akiket le tud kötni a veszélyeknek és viszontagságoknak és a háború és a forradalom minden borzalmának kiváló és gyakran megrázó elbeszélése”. A politikai állásfoglalástól ugyan tartózkodik a bíráló, de a szerzőt dicsérve a lehető legnagyobb elismeréssel szól: „Madame Pulszky ezekkel az Emlékiratok-

⁶⁰ The Morning Post 1850. 03. 22.

⁶¹ Morning Advertiser 1850. 03. 06.

kal az önéletrajzi munkák között az egyik legnagyobb hatásút alkotta meg, amelyent csak hosszú időn át női és külföldi szerzőtől láthattunk.” Stílusát, mely főként magyarországi életmódjuk és a magyar jellem bemutatását illeti, érzékletesnek ítéli, a szabadságharc leírását hatásosnak és megrázónak. Népszerűségét nem csupán ezen erényei miatt érdemli meg, hanem a szerző elszenvedte viselkedésének és szomorú események is együttérzést ébresztenek. A szerző elfogultságára nem figyel föl, sőt tárgyilagosságát kiemelve zárja ismertetését: „A történelmi események, amelyekről számot ad, és a megbízható feljegyzések, amelyek tartalmaz, ezen felül tartósan érvényes és hiteles művé teszik a könyvet.”

A *The Globe*,⁶² Palmerston félhivatalos napilapja elsősorban a magas iskolázottságú közép- és felsőosztálybeliekhez szól. S mint ilyen, az olvasók előzetes ismereteire utalva mutatja be a kötet szerzőjét, feleségeként annak a Pulszky Ferenc úrnak, akit akkorra már jól ismerhettek Angliában. Pulszky mellett még Teleki Lászlót említve, a recenzius személyükön keresztül elismeréssel adózik a magyarországi felsőosztályoknak. Az angol közönség bennük „megismerhette azt a széles körű tudást, azokat a kifinomult szokásokat és azt a politikai éleslátást, amely megkülönbözteti a magyarországi művelt osztályokat”. Várható ezután, hogy Pulszky is méltó fogadtatásban részesül. A magyar szabadságharc eseményei könyve megjelenése előtt is foglalkoztatták az angol közvéleményt, s legfőbb érdeme épp ezért nem is az, hogy ezen eseményeket közreadja. Pulszky iránti megbecsülésének újabb jeleként a bíráló a szerző közreadta személyes élmények, magyar államférfiak, katonák leírásában a férj közreműködését véli felfedezni, ám ez sem fékezi annak kinyilvánításában, hogy az „Emlékiratok valójában olyan vázlatokat tartalmaznak a társadalmi és a paraszti életről, amelyek az író leírótehetségének kimeríthetetlen gazdagságát mutatják, és amelyek egy, a Madame de Staël, de Launay és Madame Campan melletti helyre érdemesítek”. Ehhez alap a szerző kiváló angolsága, melyre „egy fél oldalnyi szöveg bárhonnan kiragadva a műből, bőséges bizonyítékkal szolgálna”.

A *The Daily News*,⁶³ a liberális közép- és felső-középosztályok napilapja jórészt csupán tartalomismertetésre vállalkozott, s a kötet politikumával nem igen törődve, inkább irodalmi műként értékeli a könyvet. Erényének tartja, hogy az olvasóközönség, mely mindaddig csupán töredékes információkhoz jutott a magyar szabadságharcot illetően, most végre a teljes történetet ismerheti meg, s nem egy „ünneplés történelemkönyvben, hanem egy szemtanú jellegzetes emlékirataiban”. Stílusát dicsérve a szerző tárgyilagosságát nem vonja ugyan kétségbe, de felismeri, hogy leírásai érzelmeiktől nem mentesek. Ám ez szövegének hitelességét nem csorbította, hanem stílusát gazdagította: „A stílus harmonizál a kötetek tárgyával és jellegével. Nagyon világos, erőteljes és könnyű. Nem nélkülöz azonban egy erős magyar felhangot, amely végül is tetszetős, és amely nemcsak az eredetiség izét, de az életszerűséget is hozzáteszi a megjegyzésekhez és az elbeszélő részekhez.”

Jobbára kis vallási szekták képzett olvasói tartoztak a *The Eclectic Review*⁶⁴ köréhez. A lap hiteles, tárgyilagos forrásként közvetíti a könyvet olvasói felé, felismerve a nemes szándékot: „Madame Pulszkyt természetesen hazafias érzések lelkesítik, de nem teszik igazságtalanná hazája ellenségeivel szemben; munkája nemcsak az olvasók múltó érdeklődésének akart megfelelni, hanem sokkal inkább egy nemes szándéknak: az igazság ügyét kívánta szolgálni.” Van-e ennél több, mit egy könyv nyújthat? S a szerző nem is akárhogyan teszi: „Irodalmi szempontból is figyelemre méltók a kötetek, különösen egy külföldi tollából; erőteljes és kifinomult stílus a mely nyelvismerettel párosul. A munka mindenekelőtt határozott őszinteségével és eredeti gondolkodásával bájol el, s mindehhez tökéletes lelkiismeretesség társul.” Az elismerés mellett az írás végén a biztató szavak sem maradnak el, melyek nem csak Pulszkyt ösztönözhetik további munkákra, hanem az olvasók figyelmét is a szerzőre irányítják: „Nem tudunk anélkül elbűcsüzni e szeretetre méltó szerzőtől, hogy ne fejeznénk ki komoly reményüket arra, hogy minél előbb ismét találkozassunk az irodalom útján, melyet tollával ily tehetségesen ékesít.”

⁶² *The Globe* 1850. 03. 04.

⁶³ *The Daily News* 1850. 03. 04.

⁶⁴ *The Eclectic Review* 1850. dec. 642–643.

Az *Edinburgh Review*⁶⁵ irodalmi és általános témájú lapként főként az iskolázott felső és felső-középosztálybeli whig párti olvasókra számított. A lapok közül az *Edinburgh Review* az egyetlen, mely a kötet megjelenését egyértelműen politikai állásfoglalásának kifejezésére használja föl, s ezzel együtt magyarázatot keres arra a másoknak föl sem tűnő tényre, hogy a könyv szerzője végül is egy osztrák nő, aki csupán két évet töltött Magyarországon. E különösnek tűnő helyzetre emlékeztet a recenzió a kötet bemutatásakor: „Munkájának tanulmányozásához a sajnálat és kételkedés vegyes érzésével kezdtünk hozzá: de fenntartások nélkül csodálattal fejeztük be. Föl voltunk készülve, hogy az elkövetkező lapokon esze és szíve közötti áldatlan harccal találjuk magunkat szemben; harccal, mely értelme és hazaszeretete között dül (és váltakozó sóvárgásával a befogadó országból a szülőhaza felé). Tévedtünk. Bár bécsi születésű, Madame Pulszky mégis csak magyar érzésekkel megáldott asszony, olyan, aki csak a magyarokkal szimpatizál.” A kötet tartalmának rövid ismertetésekor elsősorban Pulszky-né útját követi végig, s az ajánlaskor a szerzőről és írásáról egyaránt elismerően szól: „Valamennyi olvasó számára érdekeset nyújt: annak is, aki csak találmára, szórakozásra vágyva nyitja ki a könyvet, s annak is, aki maradandóbb irodalmat keres benne. Ami minket illet, köszönetünket kell kifejeznünk a kötetekért, amelyek súlyos és mélyre ható tanulságokat jelentenek. Beszámolójának sok részéből kiderül, hogy Pulszky-né nem szívtelen asszony. Szerzői igényessége kritikája írásának.” Majd visszatér a számára legfontosabb kérdéshez, mely egyben átvezet s lehetőséget kínál politikai véleménynyilvánításához: „Mivel magyarázhatjuk a szülőhazája iránti érdeklődés nyilvánvaló hiányát, amiről beszámolójának minden sora árulkodik? S hogyan lehet, hogy szíve ennyire nyitott és fogékony a befogadó ország új hatásai iránt? Ez több annál, mint amit egy házassági kapcsolattal magyarázni lehet. Hűsége tárgyaktól Magyarország nyújtja azt, amit bizonyos értelemben Bécs nem tud nyújtani.” S az ok, mellyel mindez magyarázható, alkalom a lapnak arra, hogy egyértelműen kifejezhesse tiltakozását Ausztria politikája ellen: „Ezekre a kérdésekre a válasz magában annak megtagadásában van, amelyen most Ausztria, s félünk, hogy amilyen egyre inkább lesz. Madame Pulszky sokkal inkább osztrák, mint amennyire hűtlennek tűnik Ausztria iránt. Ennek az országnak valójában semmilyen földrajzi, mi több, politikai egzisztenciája sincs. Ez egy absztrakció. A forradalom előtt nevét a bürokratikus despotikus cselekvés és befolyás közös kifejezésére használták: e pillanatban ez magába foglalja a hadsereg és vezetőinek hatalmát és akaratát. Ausztria általuk és értük van.” Legfőbb vonása a jellem hiánya, Bécs nemzetek „szennyvízcsatornája”, miközben egy nemzetnek sem nyújt életet — sorjáznak a vádló kijelentések, melyeknek végén maga a recenzió hangsúlyozza: „Ezek nem Pulszky-né észrevételei.” Sőt, azt is valószínűnek tartja, hogy ezekkel a következtetésekkel még talán maga Pulszky-né sem értene egyet. Mindegy, jó alkalom, nem a támadásra, hanem mint írja, egyszerűen csak arra, hogy közeseményekről beszéljenek. „Ezt pedig úgy kell tennünk, ahogy a dolgokat látjuk...”

A *The Athenaeum*⁶⁶ Anglia legnagyobb példányszámú irodalmi lapja volt, a „kor irodalmi ízlésének diktátora”, politikailag függetlennek tartva magát. Tömör elítélő vélemény — hosszas idézés a könyvből. Ítélete jelzi, hogy a propagandaszándék nem használta a kötetnek: „E kötetek többet mutatnak meg a magyar politikusból, mint a »magyar hölgyből«, és ebben a tekintetben kiábrándítóak.” Mivel más tekintetből nem vizsgálja, így e súlyos szó összegzi véleményét. „A jövőbeli megtélt nagy történet szemszögéből a legjobban megírt párttörténet is híjával van a tanulságoknak egy becsületes, igazán személyes naplóhoz képest. El nem múló érdeklődéssel és haszonnal bírnak az olyan mesterkéletlen könyvek, mint Lady Sale élménybeszámolója, vagy Auerbach kényszeredett vallomása arról, hogy a republikánusok hogyan rontották el az ügyeiket Bécsben — Latour és Windischgrätz között». Itt túl sok van az újság, az almanach nyelvéből — túlteng az ismertető stílus. És bár az ilyen furcsaság elég természetes lehet egy könyvben, amelynek olyan sok köze van az Augsburg Gazette tudósítójához, jelenléte megfosztja a »Magyar Hölgyet« attól a

⁶⁵ *Edinburgh Review* 1850. ápr. 505.

⁶⁶ *The Athenaeum* 1850 N° 1168.

rangtól, amelyet egyébként megérdemelt volna, olyan frónőhöz közel, mint Lucy Hutchinson és Madame de Riedesel és a mi előkelő »Lady Florentiánk« vagy bármely más éles szemű és mély érzésű nő, akik megzavarták a világot jelentős politikai megmozdulások megértéséhez azáltal, hogy megmutatták, hogyan hatottak ezek közvetlenül a mindennapi életre és az egyéni jellemre.”

A *The Spectator*⁶⁷ irodalmi és általános hetilap a radikális értelmiség szócsove volt. Olvasói körébe főként felső- és középosztálybeli magas iskolázottságú személyek tartoztak, akik e lapból irodalmi és politikai érdeklődésüket egyaránt kielégíthették. E lap recenziója talán arra igazán jó példa, hogy a céltudatos propaganda ellenkező hatást is kiválthatott, s az írás nyomán nem mindenki látta a magyarokat az igazság bajnokaiként. A bíráló először Pulszky Teréz útját követve a kötet személyes vonulatát mutatja be; erről még elismerően szól, de a szabadságharc bemutatását már növekvő kétségekkel fogadja. „Pulszky Terézből hiányzik a férfias gondolkodásmód, amely mélyrehatóan értékelné a magyar és az osztrák vezetők jellemvonásait, s melynek segítségével a valódi mivoltukhoz hasonlatos alakban mutathatná be őket az olvasónak. A magyar forradalom problematikája talán még ennél is jobban meghaladja az erejét. Ezt nem mutatja be a maga teljességében, a maga nagyságában még annyira sem, és nagyon szomorú a kielégítő magyarázat hiánya.” A hiányzó magyarázat természetesen a magyarok vereségére vonatkozik, s a valódi okok feltárását kéri számon. Ennek hiányában a recenzius Pulszkykné szövege alapján a következő magyarázatra vállalkozik: „Az egyetlen és valószínűleg igazi magyarázat, amelyet a beszámoló nyújt, a magyar nemesség rátermettségének, erélyességének, céltudatosságának, sőt hazafiságának hiányára látszik rámutatni.” Mint látjuk, ez esetben írói szándék és eredmény messze távolodtak egymástól! „Amikor egy nemzet hosszú generációk óta a királyság tiszteletében nő fel, természetes, hogy idegenkedik a szélsőséges eszközöktől. Azonban nincs találóbb politikai axióma annál, mint hogy azoknak, akik kardot rántottak uralkodójuk ellen, használniuk kell azt, mert ha nem hajtják el a kardhüvelyt, csak a király félelmeire bízhatják magukat.” Végigköveti a szabadságharc azon mozzanatait, amelyeknél szerinte a magyarok végzetes hibáikat követték el: Jellačić üldözését abba hagyták, amikor Ausztria felé tartott; a bécsi forradalom után nem nyújtottak segítséget, hívó szóra vártak; mindent alkotmányosan akartak elintézni, a győzelmeik után nem tették Bécs elfoglalására sikereiket teljessé. S mindezt mi az író válaszja: Görgey nyakába varrja az ország vesztét. Pedig, véli a recenzius: „Ám, bármilyen rossz legyen is Görgey, nincs ember, aki el tudott volna árulni egy felfegyverzett nemzetet oly módon, ahogy őt itt vádolják, ha magának a nemzetnek a szándéka nem lett volna ingatag.” „Egy olyan hadseregben, amely elszánt hazafiakból áll, egy tábornok mesterkedései nem tudtak volna megvetést ébreszteni az egy hazában élők iránt. Görgey »sugalmazásai« (mivel nem derül ki, hogy határozottan mondott volna, vagy tett volna valamit) sem bírhatták volna tisztjeit megadásra, még kevésbé tőle független tábornokokat. Világos, hogy Görgey nem volt egy Cézár, egy Cromwell, egy Orániai Vilmos vagy egy Vörös Republikánus, de az elbeszélés nem bizonyítja be, hogy áruló.” Észreveszi azt az ellenmondást, amely Pulszkykné Görgeyről írott sorai és ugyanakkor egy vele kapcsolatos, a könyvben szereplő anekdota között fennáll. Ebben Görgey egy ütközet során a „csata közepébe vetette magát”. S mint Pulszkykné mondja: „nyilvánvalóan a halált kereste.” A recenzius szerint e bemutatott történet nem éppen „kitervelt és eltökélt árulásra” utal. Ő úgy gondolja, Görgeyt költötte királyhűsége, kételkedett a sikerben, abban, hogy támogatni fogják, s bizonytalanságai lehetővé tették, hogy a diplomaták becsapják. A *The Spectator* cikkírója tehát elsősorban azt tartotta fontosnak, hogy Görgeynek igazságot szolgáltatasson, s felhívja az olvasók figyelmét arra, hogy a szerző nézőpontját, elfogultságai miatt, nem szabad egyértelműen elfogadni.

A *The Examiner*⁶⁸ irodalmi és általános hetilap a magas társadalmi és iskolázottságú, többségükben liberális olvasók olvasmánya volt, akik inkább politikai, mint irodalmi

⁶⁷ The Spectator 1850. 03. 09.

⁶⁸ The Examiner 1850. 04. 06.

érdeklődést tanúsítottak. Sajnos ezen adatok, és a recenzius nem mindennapinak nevezhető érzelmnyilvánulása között információk hiányában nem láthatunk összefüggést, de az bizonyos, hogy legfőbb célja: érzelmi hatást gyakorolni az olvasókra, már az első bekezdésben, hogy utána már kétkedésre ne nyílhasson lehetőségünk. A cikkíró lendülete és retorikája csodálatra méltó: „Heves érdeklődéssel olvastuk ezt a könyvet, s mikor letettük még mélyebb undort éreztünk, mint annak előtte, Ausztria hamissága és árulása miatt. Itt, nagy részletességgel, dokumentumokkal alátámasztva olyan alávalóságra, gyengeségre és árulásra valló cselekedeteit találjuk az osztrák minisztereknek és tábornokoknak, amelyekhez foghatót alig találunk a világtörténelemben — pedig Isten a megmondhatója, hogy ennek a történelemnek a lapjait mennyi bűn szennyezi! Az utolsó rémítő jelenetei is a nagy drámának — a hóhér Haynau véres tettei —, azok is itt vannak. Az ember rosszul lesz a történettől. De minden tisztá szívű embernek el kell olvasnia, mert az ítélet napjára tartogatva jogos keresztény gyűlölet vár a bűnre és megvetés a bűnrészesekre. Az a hősiesség, amelyet a magyarok tanúsítottak, az a magabiztosság, amellyel ügyük szentségében hittek, és az a bizalom, amelyet a szenvedő parasztság még mindig Isten igazságosságába helyez, aki — amint mondják — »soha nem akarhat feláldozni egy országot, amely csak jogaiért küzdött«, fényesebb jövő elébe kell, hogy nézzen, mint amilyen most látszik fenyegetni.” Ahogyan Pulszkyné akarta: a gonosz Ausztria és a hősi magyarok! Így talán az sem véletlen, hogy amit mások dicsérnek vagy éppenséggel hiányolnak a könyvben, a magyar társadalom bőségebb leírását a cikkíró egyhangúnak, érdektelennek tartja, s így csalódott a könyv első fejezeteivel. Érdeklődése csupán akkor éled, amikor az írónd belekezd a szabadságharc előzményeinek leírásába. Különös fordulata a *The Examiner* recenziójának, hogy míg elfogult gyűlölettel vall Ausztriáról, s ugyanilyen erővel kardoskodik a magyarok igaza mellett, képes felismerni az íróndnek s a szemére vetni elfogultságát: „túl átlátszó az a törekvése, hogy Kossuthnak még a hibáit is erényekké változtassa, túl erős az a kívánsága, hogy Kossuth ellenfeleit tüntesse fel hibásnak, ezzel nem kis mértékben elvéti a célját, és gyanússá teszi tanúságtételét. Görgeyt, Szenkirályit, Pázmányt árulókként bélyegzi meg, és mindenkit, aki különböző nézetet mer vallani Kossuthról, összeesküvőnek és Magyarország ellenségének nevez.” További érvelésre e kérdésben nem vállalkozik, de tiltakozását fejezi ki „az ellen, hogy igaz lenne”. S amilyen hevességgel szól a recenzió Ausztria ellen, a bíráló szavak után ismét egy különös érzelmhullám, valószínűleg Kossuth ellenében fölerősítve. „Batthyánynak, a nemes oroszán szívű Batthyánynak — bár ő nem Kossuth — íróndnk igazságot szolgáltat. Milyen egyszerűen, milyen fenségesen, milyen igazan jelenik meg ez a személyiség a népi forradalom megpróbáltatásai közepete! Csak azok, akik ismerték Batthyányt, a megmondhatóit, hányszor kellett megfélekeznie heves vérmérsékletét, és milyen nagy önuralomra volt szüksége ahhoz, hogy szóba tudjon állni azzal a becstelen, aljas, alantas csöcselékkel, mely oly gyakran zaklatta, és végül elárulta politikai pályafutását. Amilyen büszke és merész volt a természet, szilárdak és hajlíthatatlanok az elvei, mindent feláldozott a becsületén kívül, hogy megmentse a földet, amelyet annyira szeretett. Béke poraidra, te nemes szív! ellenségeid bátor és igaz embernek kell, hogy nevezzenek. Barátaid csak könnyekkel fejezhetik ki érzéseiket irántad, de eljöhét az idő, amelyért minden becsület és igaz lelkű embernek imádkoznia kell, amikor meg lesz az erejük, hogy bosszút álljanak érted.” E szokatlan bensőséges hangű, panegirisz íróját jó lenne ismernünk! Nyelvéről szólva Pulszkyné munkáját úgy értékeli, mint amely „a helyes és erőteljes angolság olyan példáját adja, és igen figyelemre méltó egy külföldi tollából”.

Tizenkét lap, tizenkét vélemény; az ítéletek röviden így summázhatók: a *The Times* bírálójánál a kötet irodalmi műként és történelmi hitelesség szándékával íródott propagandairatként is elutasításra talál, a szerzőt elfogultsággal vádolja a cikk; a *The Morning Chronicle* irodalmi műként értékeli, de csupán azért, hogy ne kelljen politikai szempontból nyíltan elítélnie; a *The Standard of Freedom* esetében a meggyőzés tökéletesen sikerült: állást foglal a magyarok ügye mellett, szót emel Ausztria ellen, a könyv íróját tárgyilagosságnak tartja; a *The Morning Post* ugyancsak hiteles, meggyöző műnek tekinti, a lap kritikusanak magyarok iránti rokonszenvét Pulszkyné azonban inkább önéletírói erényeivel nyerte el; a *Morning Advertiser* munkatársa elsősorban emlékiratként, s nem propagandairatként olvas-

ta a művet, s a politikai állásfoglalástól tartózkodva, hatását is irodalmi mértékkel méri; Pulszkyé a *The Globe* című lapnál is főképpen íróként arat sikert, s a *The Daily News* kritikusanak pozitív megnyilatkozása is az irodalmi műnek szól; a *The Eclectic Review* szerint a könyv irodalmi műként, emlékiratként, az igazság ügyét szolgálva, a politikai szándéknak is megfelelően egyértelműen vonzó; az *Edinburgh Review* esetében a szerzőnek könnyű dolga volt, meggyőznie sem kellett a kritikust: kiváló alkalmat szolgáltatott a lapnak egy Ausztria elleni támadásra; az *Athenaeum* recenziójánál a mű nem ért célt, s a kudarc egyik oka, akárcsak a *The Times* esetében: a személyes vonatkozások és a történelmi eseményleírások rossz adagolása, hibás aránya; a *The Spectator* elfogult propagandairatként utasítja el a könyvet, a *The Examiner* túlzott részrehajlással vádolja a szerzőt, de cikke végül is heves kirohanássá válik Ausztria ellen.

Ha tehát a szerző szándékát és a fogadtatást összevetve mérleget készítünk, kiderül, hogy a lapok többsége Pulszkyék törekvéseinek megfelelő állásfoglalást közvetített olvasóik felé. Közülük csupán három nyilatkozott elítélően a kötetről, azok a cikkek pedig, melyek a könyv politikai célját figyelmen kívül hagyva csak irodalmi műként értékelték, az olvasók érdeklődésének felkeltésére mindenképpen alkalmasak voltak, nem álltak szemben a szerző elképzeléseivel. Vagyis a fogadtatás vizsgálata alapján úgy ítélnéjük, Pulszky Terézia memoárkötetete teljesítette vállalt feladatát, jól szolgálta a magyarság ügyét Angliában. Állíthatjuk ezt pedig még akkor is, ha tudjuk, hogy a döntő kérdésre már nem kaphatunk választ: Mr Morgan, Mrs Ford, avagy Miss Mason megvette-e a könyvet, s eljutott-e utolsó oldaláig?; s ha igen, a klubban, vagy akár a teánál szót ejtett-e valaha is arról az országról, melyet egy bécsi születésű, magát magyarnak valló hölgy érzéseinek „melegebb színeivel” festett le könyvében?

*

Tanulmányom megírásához az MTA Soros Alapítvány nyújtott támogatást.